

Eörsi István új Hamlet-fordításáról

Lenni vagy hogy lenni

Talán írásunkkal egy időben jelenik meg Eörsi István Hamlet- és Othello-fordítása a Cserépfalvi Könyvkiadó gondozásában. Követi ezt további három, már lefordított Shakespeare-mű: a Coriolanus, A vihar és a Szentivánéji álom. Eörsi Istvánnal a vérbő Shakespeare-ről és vértelen fordításairól, szexről és hatalomról, a Hamlet mai üzenetéről beszélgettünk.

— Nem istenkísértés a Hamletet újrafordítani? Amit nagyjából minden gimnáziumot végzett fejből tud, s melynek Arany János által készített fordításából közkeletű szállóigék lettek?

— Én nem tartom pimaszságnak, mások fogják annak tekinteni. Ez az istenkísértés lényege, ami különben szakmám. Már amikor először lefordítottam, éreztem, hogy nem a változat méretett meg, hanem a vállalkozás számított hazafiatlannak. Képtelenség. A fordítások természetében rejlik, hogy magukkal hozzák annak a korszaknak az atmoszféráját, felfogását és nyelvi állapotát, amelyben születtek. Ezért kell újra- és újrafordítani. Túl azon, hogy alkatilag mindig vonzott a tabuk döntögetése, az újrafordításra az is ösztönzött, hogy ültem a nézőtérre és nem mindent értettem. Mire fölfogtam, mit jelent az adott szó, már három-négy sorral odébb voltam. Aranyknak egy sor megfogalmazása van, amely olvasva nagyon szép, ám színpadon előadva nem érthető.

— Úgy tudom, Peter Brook ösztönzésére Ted Hughes is átfordította mai angolra a Hamletet.

— Igen, mert Peter Brook azt mondta, micsoda disznóság, hogy minden nép a mai nyelven élvezheti a Hamletet, csak az angol nem. Egyébként Németországban, ahol szentnek tekintették Schlegel klasszikus Hamlet-fordítását, azóta vagy tízen megtették ismét. Arany János a maga kora felfogásának megfelelően egy kifejezetten lírai Shakespeare-t látott. Még azokat a részeket is igen magas költsézzel adta elő, amelyek alapján véve csupán a szereplőket bemutató információk voltak. Shakespeare rendkívül ügyelt arra, hogy még a metaforái és leírásai is egzaktak legyenek. Ez a korábbi fordításokból nem derülhet ki. „Több dolgok vannak földön és egen, Horatio, mintsem bölcselmetek álmodni képes” — olvashatjuk Aranynál. Senki sem mondja ma azt, hogy: „egen”, vagy azt, hogy: „bölcselme-

tek”. Egy mai fiatalember ezt úgy mondaná: Sok dolgot nem értesz meg, minden filozófiád ellenére sem. Ez ilyen egyszerű közlés.

— Ha jól emlékszem, az eredeti angol szöveg is a „philosophy” szót használja.

— Persze. S ebben az értelemben ez teljesen köznap. Ahogy az a Hamlet nevű fiatalember is használhatta, aki korának legmodernebb nyelvét beszélte. Az a nyelvi állapot, amely Arany gyönyörű fordításában rögzült, a színészt vagy arra készíti, hogy az archaikus pátoszt fogadja el, vagy pedig arra, hogy ellentmondásba kerüljön a színészi mozgás és játék a régies szöveggel. A filológia is nagyot haladt a 19. századi ismeretekhez képest. A korabeli magyar társadalom — akárcsak a viktoriánus Anglia — hihetetlenül prűd volt. Az eredeti, reneszánsz Shakespeare viszont vérbő, szókimondó, ha kell, trágár. Külön könyv jelent meg arról, hogy Shakespeare a férfi nemi szervre nyolcvan, a nőire pedig százhusz kifejezést használt. Ami nemcsak az angol nyelv gazdagságát, hanem a korabeli mentalitást is némileg, illetve nemileg minősíti. Arany János és Friedrich Schlegel egyébként alkatilag is szemérmesek voltak. Más kérdés, hogy Arany János nélkül nem lehetne Shakespeare-t olyan színvonalasan fordítani, mint ahogy például Szabó Lőrinc tette. Nem erőltetett, fesszes ritmusba szorította a szöveget, mint oly sokan, hanem a sorvégek könnyed kezelésével megeremtetette a magyar jambust.

— Az ön fordításából kikerestem azokat a részleteket, amelyek épp olyan ismertek, mint a Rigolettóból. Az asszony ingatag. S azt láttam, hogy van, amikor egyáltalán nem változtat az Arany-féle megoldáson. Például: „Gyarlóság, asszony a neved”. Vagy csak egy szócskát cserél ki, mint a nagymonológ első sorában: „Lenni vagy nem lenni, ez hát a kérdés”. Ami szerintem nagyon zavaró, hogy a „kizökkent az idő” helyett itt az szerepel: „kibicsaklott az idő”. Az

„örült beszéd, de van benne rendszer”-ből az lett: „színtiszta örütség, de van benne rendszer”. Ha szabad kérdeznem: mi ebben a rendszer?

— A „kibicsaklott”: szó szerinti fordítás. Pontosságáért kedveltem meg, bár tudom, hogy a „kizökkent idő”-t — mivel nagyon szép — nem lehet kiszorítani a köztudatból. A „Gyarlóság, asszony a neved” is gyönyörű. Most hiúságból miért keresek egy pontatlanabb kifejezést? Babits Mihály is kölcsönzött Szász Károlytól, amikor Dantét fordította; Arany is vett Kazinczytól. Nem tekinthetünk minden sort magántulajdonnak. Az irodalom már rég túl van ezen a szemponton. Amikor először fordítottam le a Hamletet 1984-ben, Ascher Tamás kérésére, azt csinál-

való jelentése, miszerint vérfertőzésnek számít az is, ha egy asszony a férje fivérével hál. Arany legalább „vérműző”-nek mondja, amiről senki sem tudja pontosan, hogy mit jelent.

— Először is a királyné még férje életében lett szeretője Claudiusnak. Mármost bátyját megcsalni az öccsel, ha a vérfertőzés túl erős szó is rá, de — erkölcsileg kifogásolható. Kivált ha a két testvér közti rivalizálás gyilkossághoz vezet.

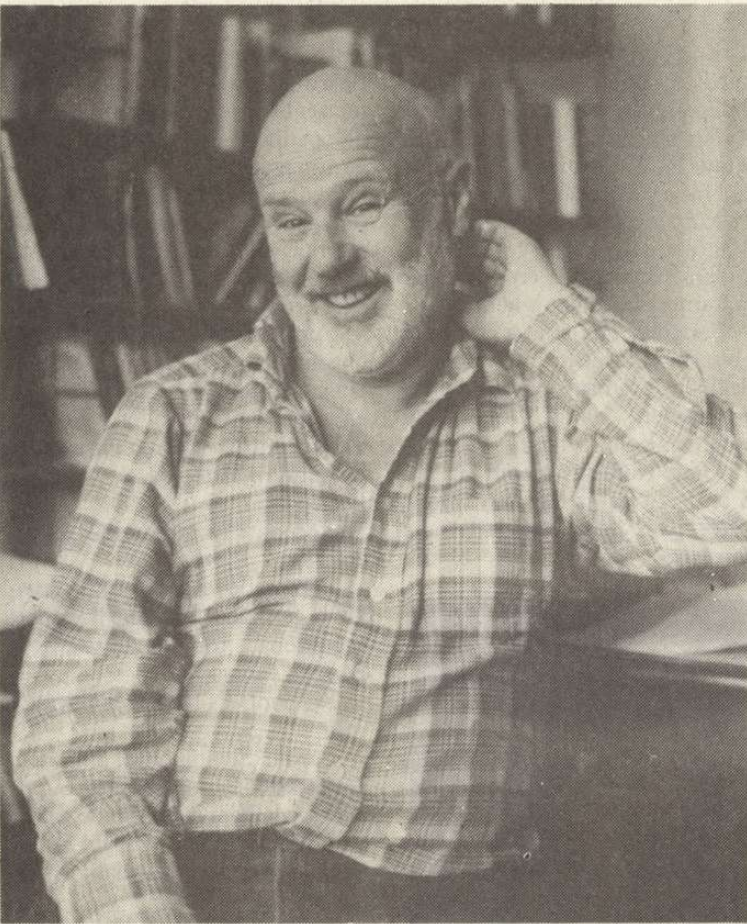
— A szöveg modernizálása szerintem kifejezetten felerősíti a szexuális elemeket.

— A darab érthetetlen, ha nem abból indulunk ki, hogy a királyné nem volt boldog az idősebb Hamlettel, és testileg vonzódott Claudiushoz. A királyné szemléletétől, érezni, hogy jó éjszakái van-

nem segíti trónhoz. Jágo — aki egy III. Richárd a maga körében — hasonlóképp csak addig kedves Desdemónával, aki vélhetően egy bombanő, amíg célját el nem éri, azaz a kendőt meg nem kapja. Nagyon pontos megfigyelés, hogy a hatalomvágy, amely iszonyú erős szenvedély, ellentétes az erotikával. Másfajta képességeket mozgat: nem érzelmi, hanem fogalmi tevékenység, s a hasznosság szintjén mozog. Vannak összeköthető szenvedélyek, mint a művészi és az erotikus: mindkettő alapvetően érzéki tevékenység.

— A Hamlet-értelmezések nagyobb könyvtárat tesznek ki. Az ön számára mi a legfőbb jelentése?

— Hamlet egy abszolút kisebbségben lévő értelmiségi figura, aki rendet próbál teremteni, ám soha sem biztos abban, hogy igaza van. Számomra nem is annyira Hamlet alakja fontos, mint inkább az, hogy adódnak képtelenül szörnyűséges korok, amelyek abszurditását akkor is fel kell mutatnunk, ha nem tudunk velük szemben alternatívát. Shakespeare valamennyi nagy tragédiájában ezt látom. A Hamlet végén megjelenik ugyan Fortinbras, de ez nem jelenti azt, hogy valami jobb kezdődik. Shakespeare bizonyára megírhatott volna tízegyhány sorban valami utópikus befejezést, szép humanista tirádával, s az értelmiség ennél, mint a kecszet. Nem tette. S negyven évvel később kitört Cromwell forradalma, és elsöpörte azt a világot. Hogy mi jött utána, más kérdés. Mi is ilyen korban élünk. Civilizációnk — akár demokrácia néven próbálja a kapitalizmust értelmessé tenni, akár a létező szocializmust élteti — katasztrófa felé rohan. S nem tudjuk, hogy mi lehet a kibontakozás. Még rosszabb a helyzet, mint Shakespeare korában, mert nem csupán metafizikus jóslatként merül fel a világ elpusztításának veszélye. Nem gondolom, hogy a katasztrófa valóban bekövetkezik, de nem tudom kizárni sem. A természetszennyeződés is, a harmadik világ problémája is olyan végfejtet felé taszít, amit csak a jelenlegi viszonyok radikális átalakításával, a kultúra más alapokra való helyezésével lehetne elkerülni. Az értelmiség feladata, hogy támogassa mindazt, ami megvalósítható, de ne terjesszen hamis hitet, mint ha megoldhatná az emberiség súlyos gondjait. Ha úgy látja, mint Shakespeare, hogy a civilizáció menthetetlen, akkor is ki kell mondania, ha nem tud alternatívát. Ma számomra ez a Hamlet legfontosabb üzenete.

Eörsi István

FOTÓ: CZAGÁNY BALÁZS

tam, hogy minden megőrizhető megtartottam Arany fordításából. Katasztrófális bukás volt. Sem a színésszel, sem a nézővel nem lehet megtenni azt, hogy egy ismerősen kezdődő mondat ismeretlenül fejlődjen be. Hogy ne az előadásra figyeljenek, hanem a szöveg kalandosaira. Ezért teljesen új fordítást készítettem, a régit eldobtam. Csak néhány mondatot tartottam meg.

— Ha majd az ön fordításában előadják a Hamletet, a néző nehezen tud mit kezdeni a „vérfertező” szóval. Hiszen elhomályosult az a Mózesből

nak, s ez Hamletet már akkor tönkreteszi, amikor még nem is tud a gyilkosságról. Hamlet esetében is heves vérű emberről van szó, ki-robbanó szexualitása lázadás a Polónius képviselte vén hülyék világa ellen. A reneszánszban az erotika nem szégyellnivaló, hanem természetes dolog. Shakespeare műveiben lódog a vér. Ugyanakkor azzal is tisztában van — és ez bizony jelentős felismerés —, hogy a hataloméhes embernek elsatnyul az erotikus érzéke. III. Richárd számára Anna csak addig fontos, amíg